

ԼԵՎՈՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարանի
լեզվաբանության և մանկավարժության
ֆակուլտետի դեկան, հ.գ.թ., դոցենտ

ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼ ՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ- ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Դատապարտյալի անձի սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների ուսումնասիրությունը քրեական հոգեբանության կարևոր դրույթներից մեկն է: Դրանք պայմանավորված են ինչպես դատապարտյալի անձի առանձնահատկություններով, անձնային բնութագրիչներով, այնպես էլ ժամանակային և տարածական պայմաններով, կենսագործունեության յուրահատկություններով, սոցիալական իրադրություններով: Ուստի, աշխատանքում դատապարտյալների սոցիալ-հոգեբանական խնդիրները քննարկելու ենք անձնային բնութագրիչների, սոցիալական իրադրության և քրեաիրավական պատճառականության տեսանկյուններից: Դատապարտյալի անձի հոգեբանական ուսումնասիրությունները էական ազդեցություն են ունեցել իրավաբանական հոգեբանության, մասնավորապես՝ քրեակատարողական համակարգի հոգեբանության ձևավորման և զարգացման գործընթացում: Քրեակատարողական համակարգի վերջին շրջանի հոգեբանական ուսումնասիրությունները հիմնականում վերաբերվում են դատապարտյալների ուղղման և վերահարմարման գործընթացին: ԶԿՀ-ին վերաբերվող հոգեբանական հետազոտություններում կարելի է հանդիպել նաև դատապարտյալի անձին վերաբերող որոշ հետազոտությունների, որոնք մասնակի անդրադարձ են կատարում դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրներին և չեն ամբողջացնում առկա խնդիրները որպես ընդհանուր համակարգ: Հանցարարքի բնույթով պայմանավորված կարող ենք ոչ միայն որոշակի հոգեբանական բնութագիր կազմել դատապարտյալի անձնային առանձնահատկությունների վերաբերյալ, այլև ԶԿՀ-ում սոցիալ-հոգեբանական հարմարման, ինտեգրման, միջանձնային հարաբերությունների, վարքի, քոփինգ ռազմավարությունների մասին:

Դուրս են բերվում դատապարտյալների սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների 5 հիմնական խմբեր. *դատապարտյալի անձի հոգեբանական բնութագրեր* (անձնային առանձնահատկությունների համակարգը (խառնվածք, բնավորություն, ինտելեկտ, կամք), հոգեկան գործընթացների առանձնահատկությունները, բնութագրերը (ճանաչողական և իմացական գործընթացները), անձի հույզերի, հուզական վիճակների համակարգը),

դատապարտյալի անձի կենսաբանական բնութագրեր (տարիք, սեռ, ֆիզիկական առողջություն, գենետիկական տվյալներ),

դատապարտյալի անձի սոցիալական բնութագրեր (կրոնական պատկերացումներ, ազգային պատկանելիություն, էթնոմշակութային բնութագիր, ընտանիքի պատմություն),

դատապարտյալի անձի քրեաիրավական բնութագրեր (կատարած արարքի բնույթը ու վտանգավորության աստիճանը, հանցարարքի դրդապատճառները, դատվածության քանակը, հիմնարկությունում սոցիալական դերերը և միջանձնային հարաբերությունները),

դատապարտյալի անձի ինքնության բնութագրեր (վարքի յուրահատկությունները՝ կոնստրուկտիվ կամ դեստրուկտիվ ընթացքը, ինքնագիտակցության, ինքնավերաբերմունքի վերակառուցումները, կենսահմաստային արժեքների բնութագրերը, փոփոխությունը, կյանքի ոճը):

Հիմնաբաներ - *դատապարտյալ, պատիժ, սոցիալ-հոգեբանական խնդիրներ, քրեակատարողական համակարգ, հարմարում:*

Ներածություն.

Անձի սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների ուսումնասիրությունը հոգեբանական գիտության դրույթներից մեկն է: Դրանք պայմանավորված են ինչպես անձնային առանձնահատկություններով, անձի բնութագրիչներով, այնպես էլ ժամանակային և տարածական պայմաններով, կենսագործունեության յուրահատկություններով, սոցիալական իրադրություններով: Ուստի, աշխատանքի նպատակն է դատապարտյալների սոցիալ-հոգեբանական խնդիրները քննարկել երկու տեսանկյունից՝ **անձնային բնութագրիչների և սոցիալական իրադրության:**

Դատապարտյալի անձի հոգեբանական ուսումնասիրությունները էական ազդեցություն են ունեցել իրավաբանական հոգեբանության, մասնավորապես՝ քրեակատարողական համակարգի հոգեբանության ձևավորման և զարգացման գործընթացում: Քրեակատարողական համակարգի վերջին շրջանի հոգեբանական ուսումնասիրությունները հիմնականում վերաբերվում են դատապարտյալների ուղղման և վերահարմարման գործընթացին: ԶԿՀ-ին վերաբերվող հոգեբանական հետազոտություններում կարելի է հանդիպել նաև դատապարտյալի անձին վերաբերող որոշ հետազոտությունների, որոնք մասնակի անդրադարձ են կատա-

րում դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրներին և չեն ամբողջացնում առկա խնդիրները որպես ընդհանուր համակարգ: Հանցարարքի բնույթով պայմանավորված ուսումնասիրության խնդիրն է ոչ միայն որոշակի հոգեբանական բնութագիր կազմել դատապարտյալի անձնային առանձնահատկությունների վերաբերյալ, այլև ՔԿՀ-ում սոցիալ-հոգեբանական հարմարման, ինտեգրման, միջանձնային հարաբերությունների, վարքի, քոփիինգ ռազմավարությունների մասին:

Հիմնական մաս. Դատապարտյալի անձի հոգեբանական ուսումնասիրությունները էական ազդեցություն են ունեցել իրավաբանական հոգեբանության, մասնավորապես՝ քրեակատարողական համակարգի հոգեբանության ձևավորման և զարգացման գործընթացում: Քրեակատարողական համակարգի վերջին շրջանի հոգեբանական ուսումնասիրությունները հիմնականում վերաբերվում են դատապարտյալների ուղղման և վերահարմարման գործընթացին [11]: Այս բնագավառի որոշ ուսումնասիրություններ փորձում են ձևավորել քրեակատարողական համակարգի հոգեբանության ուսումնասիրության հիմնական խնդիրները, դատապարտյալի անձի ուսումնասիրությունը, քրեակատարողական հիմնարկում հոգեբանական աշխատանքի համակարգը [8]:

Քրեակատարողական համակարգին վերաբերվող հոգեբանական հետազոտություններում կարելի է հանդիպել նաև դատապարտյալի անձին վերաբերող որոշ հետազոտությունների, որոնք մասնակի անդրադարձ են կատարում դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրներին և չեն ամբողջացնում առկա խնդիրները որպես ընդհանուր համակարգ:

Դատապարտյալի անձի հոգեբանական խնդիրների ուսումնասիրության համար կարևոր է ուշադրություն դարձնել կատարած արարքի բնույթին ու վտանգավորության աստիճանին, ըստ որի հանցարարքները դասակարգվում են ոչ մեծ, միջին, ծանր և առանձնապես ծանր տիպերի [5]: Հանցարարքի բնույթով պայմանավորված կարող ենք ոչ միայն որոշակի հոգեբանական բնութագիր կազմել դատապարտյալի անձնային առանձնահատկությունների վերաբերյալ, այլև ՔԿՀ-ում սոցիալ-հոգեբանական հարմարման, ինտեգրման, միջանձնային հարաբերությունների, վարքի, քոփիինգ ռազմավարությունների մասին:

Այս տեսանկյունից, կարևորում ենք նշել նաև, որ դատապարտյալի անձի սոցիալ-հոգեբանական խնդիրները պայմանավորված են ոչ միայն արարքի բնույթով ու վտանգավորության աստիճանով, այլև քրեակատարողական հիմնարկության պայմաններով, որում դատապարտյալը կրում է պատժաժամկետը: Ինչպես գիտենք, դրանք համապատասխանաբար չորսն են՝ բաց, կիսաբաց, կիսափակ և փակ

տիպի հիմնարկություններ: Թե՛ դատապարտյալի արարքի բնույթն ու վտանգավորության աստիճանը, և թե՛ քրեակատարողական հիմնարկության տիպը մեծապես ազդեցություն են ունենում դատապարտյալի անձի սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների ձևավորման գործում: Խոսքը վերաբերվում է դատապարտյալի ինչպես հանցարարքի դրդապատճառներին, վարքի յուրահատկություններին, այնպես էլ քրեակատարողական հիմնարկության այն պայմաններին, միջավայրի սոցիալ-հոգեբանական յուրահատկություններին, որոնք էական ազդեցություն են ունենում դատապարտյալի վարքի դինամիկայում:

Քրեակատարողական հիմնարկը՝ ունենալով հասարակությունից մեկուսացնող, կենցաղային բոլոր պայմաններում կանոնակարգող, համասեռ խմբում ստիպողաբար ներգրավվածության բնույթ, բնականաբար առաջացնում է պահանջ՝ հարմարում տվյալ միջավայրում: Վերջինս առաջ է բերում դատապարտյալների անձի հետաճ և ընդհանրապես որակական այնպիսի փոփոխություններ, որոնց արդյունքը հաճախ բևեռայնորեն հակադրվում է սպասվածին: Այստեղից էլ կարող է ծագել դատապարտյալների կարևորագույն հիմնախնդիրը՝ նորից վերադառնալու այն միջավայր, ուր նախկին դատապարտյալը երկար տարիներ ապրել է, հարմարվել՝ դառնալով այդ միջավայրի լիարժեք անդամ: Տարիներ շարունակ հասարակությունից մեկուսացված դատապարտյալների մոտ ի հայտ է գալիս կենսական պասիվություն, որն արգելակում է անձի արդարապես կարողությունները: Արդյունքում այս անձինք ազատության մեջ չեն կարողանում ակտիվորեն ներգրավվել հասարակական կյանքին, հաղթահարել հանդիպող դժվարությունները և դիմակայել միջավայրի բացասական ազդեցությանը:

Ե. Բուռուկինյան և Տ. Չելնոկովան նշում են, որ բանտում դատապարտյալները հայտնվում են իրենց համար անսովոր իրավիճակում. սեփական ազատության, տեղաշարժման, ընտրության սահմանափակում, ինտիմ հարաբերությունների և շփման սահմանափակում, օրվա խիստ կանոնակարգ, որոշակի աստիճանակարգի առկայություն՝ պայմանավորված դատվածության քանակով, ՔԿՀ-ում զբաղեցրած դիրքով և հանցատեսակով [6]: Նրանց մոտ մտածողության սահմանները խիստ նեղանում են՝ կենտրոնանալով տվյալ միջավայրի վրա: Միօրինակ կյանքը հանգեցնում է հուսահատության, անտարբերության, ինքնամոփոխության, վարքային խանգարումների, ագրեսիվ դրսևորումների, աֆեկտիվ վիճակների: Սոցիալական մեկուսացումը, օրվա ռեժիմի կտրուկ փոփոխությունը, հաղորդակցվելու, աշխատելու, նախասիրություններով զբաղվելու սահմանափակումները խորացնում են դատապարտյալի ընկճված վիճակը, որը հույսերի փլուզման, նպատակների կործանման, կիսատու-

թյան զգացողության, ֆրուստրացիայի հետևանք է: Դատապարտյալի մեջ առաջանում է հիասթափություն, արժանապատվության անկում, արժեքային համակարգի փոփոխություններ, ներանձնային կոնֆլիկտներ, ինքնավերաբերմունքի փոփոխություններ: ՔԿՀ-ում գտնվելու նախնական շրջանում առաջին անգամ դատապարտվածների ինքնագնահատականը ցածր է, ինքնավերաբերմունքն ունի բացասական հուզական երանգ: Խմբում որոշակի դերերի յուրացման և դիրքի հասնելու արդյունքում դատապարտյալի ինքնագնահատականն աստիճանաբար բարձրանում է, ձևավորվում է դրական ինքնավերաբերմունք [12]:

Վ.Ֆ. Պիրոժկովն [9] դատապարտյալների խնդիրների համատեքստում առանձնացնում է ֆոբիաները, հատկապես կլաուստրոֆոբիկ հակազդումը, որը դրսևորվում է փակ տարածքի, մասնավորապես քննչական մեկուսարանի կամ բանտախցի նկատմամբ: Գտնվելով խցում՝ դատապարտյալների մեջ դրսևորվում է շարժողական անհանգստություն: Հաջորդը ընկճված-տագնապային հակազդումն է, որի դեպքում գերակշռում է տրամադրության անկումը, ապագայի հանդեպ հոռետեսությունը: Նրանց հատուկ է դյուրագրգռվածությունը, անքնությունը, կարոտը, անհանգստությունը: Վ.Ֆ. Պիրոժկովը նշում է նաև ժխտողական-ընկճված հակազդումը, որի ժամանակ բնութագրական է սեփական անձը մեղավոր չճանաչելը, կատարածի համար չզղջալը, ազատագրվման փաստի նկատմամբ ներքին ժխտողականությունը և ժխտողական-հիստերիկ հակազդումը, որի դեպքում բնութագրական է ճնշված տրամադրությունը, ապատիան, անտարբերությունն ու ուղղվելու ձգտման բացակայությունը, ինչպես նաև եսակենտրոնությունը, հեղինակության ձգտումը:

Ա.Դ. Գլոտոչկինը և Վ.Ֆ. Պիրոժկովը համատեղ կատարած ուսումնասիրությունների արդյունքում նշում են, որ դատապարտյալների միջավայրում ամենից հաճախ, մերժված, անհամատեղելի, միջավայրի նոր պայմաններին դժվար հարմարվողները լինում են ցմահ դատապարտյալները, որոնց պատիժը փոխարինվել է ազատագրվման մաքսիմալ ժամանակով: Նրանք են. հոմոսեքսուալները, որդիասպանները, հոգեկան ու ֆիզիկական արատներ ունեցողները, վարակիչ հիվանդություններ ունեցողները: Այս և նմանատիպ հանցագործներն ամենահալածվածներն ու մերժվածներն են բանտային միջավայրում: Նրանց հետ ոչ ոք չի ուզում մատել մի նստարանի, աշխատել նույն խմբում, պատիժն անցկացնել մի խցում: Նման սոցիալական մեկուսացումը երբեմն նպաստում է դատապարտյալ մերժվածների անձի հետագա դեգրադացիային ու կործանմանը [7, էջ 274]:

Է. Գրինը մի շարք հետազոտություններ կատարելով դատապարտյալների խմբերում, նշում է,

որ կան մի խումբ դատապարտյալներ, որոնք չկարողանալով հարաբերություններ հաստատել հասարակությունում՝ իրենց մերժված են համարում: Կրոնական խմբերում ընդգրկվելով նրանք նոր խթան են ձեռք բերում իրենց անձն ու աշխարհը վերափոխելու համար: Կրոնական խմբերում ընդգրկվածների մոտ շփումը նպաստում է սեփական աշխարհի կառուցմանը, որի արդյունքում մարդը հնարավորություն է ստանում ուղղակի երկխոսության մեջ մտնել Աստծո հետ, ինչն էլ կյանքը լցնում է կենդանի բովանդակությամբ: Նրանք կյանքի իմաստը տեսնում են հավատքի հավերժական ընթացքի մեջ: Այդ ամենն օգնում է հաղթահարել ներքին և հատկապես մահվան վախերը [1]:

Ես-ի սահմանների նեղացումն ու շփումների աստիճանական նվազումը, իրենց հերթին իջեցնում են անձի ակտիվությունը, սահմանափակում նրա ինքնադրսևորման ու ինքնակատարելագործման հնարավորությունները: Դժվարությունները նախ և առաջ պայմանավորված են ազատագրվման ու քրեակատարողական հիմնարկի առանձնահատկություններով, որն իր կնիքն է թողնում դատապարտյալի հոգեբանության վրա: Նախ կատարած հանցանքի վերաբերյալ մտքերը, ապա կարոտը, հույզերն ու զգացմունքները՝ չկարողանալով արտահայտել այլոց մոտ, դատապարտյալների մոտ մեծանում է նյարդային լարվածությունն ու դյուրագրգռվածությունը, որն էլ իր հերթին բարձրացնում է տագնապայնության մակարդակը: Դա է պատճառներից մեկը, որ դատապարտյալների մոտ հաճախ կարող են լինել անհանդուրժողականություն, կոնֆլիկտային իրադրություններ, որոնց արդյունքը կարող է ունենալ ծանր հետևանքներ: Անընդհատ զսպվածությունը, սեփական վարքի, գործողությունների, շփումներում ճնշումները կարող են հանգեցնել պոռթկումների: Միօրինակ կյանքը՝ լինելով ձանձրալի, շատ անգամներ հանգեցնում է հուսահատության, անտարբերության, ինքնամփոփության, վարքային խանգարումների, ագրեսիվ դրսևորումների, աֆեկտիվ վիճակների: Սոցիալական մեկուսացումը, օրվա ռեժիմի կտրուկ փոփոխությունը, հաղորդակցվելու, աշխատելու, նախասիրություններով զբաղվելու սահմանափակումները խորացնում են դատապարտյալի ընկճվածությունը, որը հույսերի փլուզման, նպատակների կործանման, կիսատության զգացողության, ֆրուստրացիայի հետևանք է:

Քրեագետ, քրեական հոգեբանության մասնագետ Յու. Անտոնյանն այս կապակցությամբ նշում է. «Մշտապես, քսանչորս ժամ շարունակ գտնվելով տվյալ անձանց շրջապատում, դատապարտյալն ասես դառնում է մերկ, զգալիորեն գրկվում է առանձնանալու, կենտրոնանալու, կատարածի ու սեփական մեղքերի, իր կյանքի ու դրանց հեռանկարների, հարազատների և այլնի մասին խորհելու

հնարավորությունից: Մինչդեռ դա հարկավոր է հատկապես հենց նրանց, ովքեր ոտնահարել են բարոյական և իրավական հիմնական արժեքները և որի համար պատիժ են կրում: Ստեղծվում է ամբոխի մեջ մեռության ֆենոմենը, երբ շուրջը մշտապես մարդաշատ է, իսկ նրանք, ում հետ կարելի կլիներ խոսել, կիսվել, ում կարելի էր վստահել, գրեթե չկան» [3, էջ 69-70]: Դատապարտյալները, հատկապես առաջին դատվածություն կրողները հաճախ կարող են կորցնել հավատը սեփական ուժերի նկատմամբ, ինչպես նաև ազատություն վերադառնալու հույսը:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը.

Հետազոտության մեթոդաբանության կազմում են դատապարտյալների անձի ուսումնասիրության վերաբերյալ քրեական հոգեբանության հայեցակարգերն ու տեսությունները, դրանց հիման վրա մեր կողմից առանձնացված մեթոդաբանական մոտեցումները: Ստացված տվյալները առանձնացվել են ՀՀ ԱՆ ՔԿՀ-ում իրականացված հետազոտությունների արդյունքում: Այս տեսանկյունից դատապարտյալների սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների ուսումնասիրության հիմքում առանձնացնում ենք՝

- Խնդիրների համակարգ, որոնք ունեն սոցիալական, հոգեբանական, կենսաբանական փոխալայմանավորվածություն.

Դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրների համատեքստում առանձնացնում ենք հուզական ոլորտի խնդիրները՝ դեպրեսիա, անհանգստություն, լարվածություն, հուզական մեկուսացում, սթրես, հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարումներ:

Դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրների սոցիալական փոխալայմանավորվածության համատեքստում առանձնացնում ենք այնպիսի խնդիրներ, որոնք պայմանավորված են դատապարտյալների սոցիալական դերի փոփոխություններով, սոցիալական նոր միջավայրում կարգավիճակով, անձի սոցիալական մեկուսացման պայմաններով, սոցիալ-հոգեբանական հարմարման և ինտեգրման խնդիրներով:

Դատապարտյալի անձի հոգեբանական խնդիրների կենսաբանական փոխալայմանավորվածության համատեքստում առանձնացնում ենք հոգեկենսաբանական խանգարումները (անքնություն, դող, փորկապություն)՝ պայմանավորված ինչպես հոգեբանական, այնպես էլ քրեակատարողական հիմնարկության պայմաններով (լուսավորություն, խոնավություն, ջերմություն, սննդակարգի փոփոխություն, յուրահատուկ հոտը ինչպես միջավայրի, այնպես էլ սեփական մարմնի և այլն):

- Խնդիրների համակարգ, որոնք ունեն օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ փոխալայմանավորվածություն.

Դատապարտյալների օբյեկտիվ խնդիրների համատեքստում առանձնացնում ենք այնպիսի խնդիրներ, որոնք պայմանավորված են կատարած

արարքի նկատմամբ օբյեկտիվ վերաբերմունքով՝ արարքի ծանրության աստիճանով, դատավճռով, դատապարտյալների միջավայրի վերաբերմունքով (որը կարող է լինել և՛ օբյեկտիվ, և՛ սուբյեկտիվ): Ինչպես նաև արտաքին աշխարհի հետ կապված խնդիրներ՝ ընտանիքի, հարազատների, աշխատավայրի և այլն: Հաճախ դատապարտյալների մոտ մի շարք հոգեբանական խնդիրներ պայմանավորված են լինում ընտանիքում ունեցած որոշակի խնդիրներով՝ ընտանիքի սոցիալական ապահովվածության, ընտանիքի անդամների առողջության, կորստի և մի շարք այլ հարցերի հետ:

Սուբյեկտիվ խնդիրների համատեքստում առանձնացնում ենք արարքի նկատմամբ սուբյեկտիվ վերաբերմունքը, ինքնաքննադատությունը կամ կատարած արարքի արդարացումը: Սուբյեկտիվ խնդիրների մեջ դիտարկում ենք սեփական ինքնավերաբերմունքը, ինքնագնահատականի առանձնահատկությունները, ինքնագիտակցության վերակառուցումները:

Լ. Սարգսյանի կողմից կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ՔԿՀ-ում դատապարտյալների առաջնային հարմարումն ընթանում է երկու փուլերով: Առաջին փուլը՝ նախնական պատրանքային հարմարման փուլն է, որն արտահայտվելով սեփական անձի նկատմամբ ինքնամեղադրմամբ, ինքնաքննադատությամբ, ներքին կոնֆլիկտայնությամբ, ընդգրկում է հիմնարկությունում դատապարտյալների գտնվելու մինչև մեկ ամիսն ընկած ժամանակահատվածը, և երկրորդը՝ բուն հարմարման շրջանը, որն արտահայտվելով սեփական անձի նկատմամբ ինքնարժևորմամբ, ինքնաընդունմամբ, ինքնավստահությամբ, ինքնագնահատականի բարձր մակարդակով, ընդգրկում է հիմնարկությունում գտնվելու չորսից վեցերորդ ամիսները: Բացասական ինքնավերաբերմունքով պայմանավորված՝ դատապարտյալները գտնվելով ապահարմարված վիճակում, ժամանակի ընթացքում սկսում են հարմարվել քրեական ենթամշակույթի, դատապարտյալների խմբի և առհասարակ հիմնարկության պայմաններին ու պահանջներին: Հարմարումն ընթանում է հուզական անբարեհարմարությամբ, նյարդահոգեկան անկայունությամբ, ինքնավստահության, ինքնակառավարման, ինքնաընդունման, ներքին վերահսկողության ցածր, ինքնաքննադատման, ինքնամեղադրման, միայնակության սուբյեկտիվ զգացողության, ներքին կոնֆլիկտայնության բարձր մակարդակներով: ՔԿՀ-ում գտնվելու սկզբնական շրջանում առաջին անգամ դատապարտվածների ինքնագնահատականը՝ պայմանավորված ինքնավերաբերմունքի ցածր մակարդակով՝ ցածր է: Ինքնավերաբերմունքի դրական միտման, ինչպես նաև դատապարտյալների խմբում որոշակի դերի յուրացման արդյունքում ինքնագնահատականը բարձրա-

նում է [12]:

Դատապարտյալի անձի հոգեբանական խնդիրների ուսումնասիրության արդյունքում դուրս բերված խնդիրները կարելի է դասակարգել հիմք ընդունելով՝

- Տարիքը, սեռը, կրոնական, ազգային պատկանելիությունը.
- կատարած արարքի բնույթը ու վտանգավորության աստիճանը.
- հանցարարքի դրդապատճառները, դատվածության քանակը.
- քրեակատարողական հիմնարկության տիպը ու պայմանները.
- խնդիրների սոցիալական ու կենսաբանական պայմանավորվածությունը.
- խնդիրների օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ փոխպայմանավորվածությունը.
- ինքնագիտակցության վերակառուցումը, կենսական արժեքների փոփոխությունը, կյանքի ոճը.
- հոգեկան գործընթացները (ինտելեկտի գնահատում).
- հոգեվիճակները, հուզական հակազդումները.
- վարքի յուրահատկությունները՝ կոնստրուկտիվ կամ դեստրուկտիվ ընթացքը [2, էջ 407]:

Քրեակատարողական հիմնարկությունում դատապարտյալների սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների համատեքստում կարևորվում է դատապարտյալների հարմարման խնդիրը, որը քրեահոգեբանության մեջ բաժանում են հիմնական երեք փուլերի [14].

1. Կյանքի նոր պայմաններին ընտելանալու փուլ, որը համարվում է ազատագրկման մեջ գտնվելու առաջին կես տարին: Այս շրջանում դատապարտյալներն ստիպված են լինում սահմանափակել իրենց պահանջմունքները, մոռանալ սովորությունները: Այս շրջանին բնորոշ է ապագայի մասին նպատակների ու հեռանկարների կորուստ, որն անդրադառնում է կենսական ակտիվության նվազեցման, դեպրեսիաների: Անհարմարվողականությունը հաճախ հանգեցնում է ըմբոստությունների: Հաճախ դատապարտյալներն այս շրջանում դրսևորում են անհնազանդություն, պայքարում առկա ռեժիմի դեմ: Այս փուլում, երբ դատապարտյալը հատկապես կենտրոնացած է անցյալի վրա, չի կարող հարմարվել ոչ տվյալ միկրոմիջավայրի վերաբերմունքին, որն ուղղված է դեպի իր անձը և ոչ էլ կարողանում է հարմարվել կատարած արարքին: Ինքնակործանիչ միտումը խանգարում է ընդունել սեփական Ես-ը: Վերոնշյալը տևում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ դատապարտյալների մոտ չեն ձևավորվել կյանքի նոր պայմանների համար անհրաժեշտ անձնային հատկանիշներ ու որակներ: Սա համարվում է կողմնորոշման և հարմարման առաջնային կարևոր փուլ:

2. Արժեքային վերակողմնորոշման, միկրոմի-

ջավայրի և առկա նորմերի ընդունման փուլ, որը սկսվում է քրեակատարողական հիմնարկում գտնվելու 6-րդ ամսից: Պայմանավորված դատապարտյալների սոցիալական մեկուսացման փաստով՝ այս փուլը կարող ենք անվանել հարթեցման շրջան, քանի որ մի շարք հարցեր գտնում են իրենց լուծումները: Դատապարտյալն այս փուլում փորձում է հարմարվել ոչ միայն ներկային, այլև ապագային: Նա ոչ միայն պլաններ է կազմում կապված ապագայի հետ և հուսադրվում դրանց իրականացմանը, այլև իր երևակայության մեջ փորձում է հարմարվել դրանց: Այս փուլում դատապարտյալներին բնորոշ է իրենց համար նոր մոտեցումների մշակումը, որը հատկապես արտացոլվում է հետաքրքրություններում, միջանձնային հարաբերություններում: Համեմատաբար հույզերը հանդարտվում են, հաղթահարվում է գոյության անհմաստության պատկերացումները, որոշ չափով մեծանում են շփման եզրերը: Այս փուլը կարող ենք բնութագրել որպես անձնային հարաբերական կայունության շրջան: Կարևոր դեր ունի «դատապարտյալի համախտանիշը», որը դատապարտյալներին նմանեցնում է իրար: Այդ նմանություններն արտահայտվում են նրանց արտաքինում, դիմախաղում, ժեստերում, քայլվածքում, պահվածքում, բառապաշարում: Հետագայում դատապարտյալների անձնային դինամիկայում ձևավորվում ու հիմնավորվում են երկու մոտեցումներ. հաղթահարվում է ազատագրկման պայմաններին հարմարվելու դժվարությունները և դատապարտյալի մոտ կարծրանում են նեգատիվ փոփոխությունները, որն էլ խոչընդոտում է ազատագրկման պայմաններում ուղղմանն ու վերադաստիարակմանը:

3. Հարմարման ավարտման փուլ, որը համապատասխանում է կալանքից ազատվելու վերջին շրջանին: Այս փուլում դատապարտյալն իր առջև նոր խնդիրներ է դնում՝ պայմանավորված ապագայի հետ: Դատապարտյալների մոտ կարող են առաջ գալ մտքերն այն մասին, որ շուտով պետք է կանգնեն վերահարմարման նոր փուլի առջև, որը հեշտ չի լինի հաղթահարել այն ժամանակահատվածից հետո, որն անցկացրեցին քրեակատարողական հիմնարկում:

Հասարակությունից մեկուսացման պայմաններում անձի հարմարման մեխանիզմներին ու օրինաչափություններին է անդրադառնում Վ. Ֆրանկլը: Նա առաջարկում է բանտային կյանքում անձի հոգեբանական հարմարման հետևյալ երեք մակարդակները.

1. Շոկային մակարդակ, որը կապված է ձերբակալումից մինչև բերդ հասնելու շրջանի հետ,
2. հարմարման մակարդակ, որի ժամանակ տեղի է ունենում իրավիճակի գիտակցում, սակայն չեն նվազում հոգեկան ապրումները,
3. ազատման մակարդակ, որը կապված է բան-

տից ազատման շրջանի հետ, երբ անձի մոտ բավական դժվար են հաղթահարվում բանտում ձեռք բերված անձնային մի շարք բարոյություններ [13]:

Հեղինակը համարում է, որ դատապարտյալի առաջնային խնդիրն ինքնապահպանումն է, որը նրան մղում է հարմարման: Վ. Ֆրանկլը գրում է, որ դատապարտյալների ցանկությունները բավական պարզունակ են, հիմնականում կարիք ունեն համեղ բաներ ուտելու, ծխելու և այլն: Փոխարենը, ինչպես բնութագրում է հեղինակը՝ դատապարտյալներն իրենց զգում են ապադասակարգայնացված, որն իր հերթին նրանց մոտ առաջ է բերում անլիարժեքության ներքնայնացում: Նա, հատկապես ուշադրություն է դարձնում դատապարտյալների մոտ հանդիպող ապատիային, որը մեկուսացման պայմաններում բնութագրում է որպես հոգեկանի պաշտպանական մեխանիզմ, և ազդեցիկ դրսևորումներին [13]:

Վ.Մ. Պոզոնյակովի ուսումնասիրություններում [10] պայմանավորված անձի կարծրատիպերի փոփոխության հետ, հանդիպում ենք հարմարման ֆիզիոլոգիական, սոցիալական և սոցիալ-հոգեբանական մեխանիզմներին, համաձայն որի՝ դատապարտյալը ստիպված է լինում ոչ մեկ անգամ հարմարվել ռեժիմի պահանջներին ու պատժաժամկետի պայմաններին, ինչպես նաև ազդեցության հիմնական միջոցներին. ռեժիմ, աշխատանք, դաստիարակչական ներգործություն, ուսուցում: Հեղինակը նշում է, որ դատապարտյալների մոտ որքան մեծ է տարբերությունը բանտային ու նախկինում ազատության պայմանների միջև, այնքան ավելի վատ է արտահայտված հարմարման պահանջմունքը ներքին կարծրատիպերի ու հին սովորույթների փոփոխմանը: Բացի այդ, այս խմբում ընդգրկված դատապարտյալները շատ ավելի դժվարությամբ են հարմարվում քրեակատարողական հիմնարկությունում ազատագրվման պայմաններին:

Հետազոտության արդյունքներ և քննարկում. Այսպիսով, դատապարտյալների սոցիալ-հոգեբանական խնդիրներն առաջարկում ենք առանձնացնել հետևյալ հինգ խմբերում.

1. Դատապարտյալի անձի հոգեբանական բնութագիրը

- Անձնային առանձնահատկությունների համակարգը (խառնվածք, բնավորություն, ինտելեկտ, կամք)
- Հոգեկան գործընթացների առանձնահատկությունները, բնութագրերը (ճանաչողական և իմացական գործընթացները)
- Անձի հույզերի, հուզական վիճակների համակարգը

2. Դատապարտյալի անձի կենսաբանական բնութագիրը

- տարիքը
- սեռը

- ֆիզիկական առողջությունը
- գենետիկական տվյալները

3. Դատապարտյալի անձի սոցիալական բնութագիրը

- կրոնական պատկերացումները
- ազգային պատկանելիությունը, էթնոմշակութային բնութագիրը
- ընտանիքի պատմությունը

4. Դատապարտյալի անձի քրեախրավական բնութագիրը

- կատարած արարքի բնույթը ու վտանգավորության աստիճանը
- հանցարարքի դրդապատճառները, դատվածության քանակը
- հիմնարկությունում սոցիալական դերերը և միջանձնային հարաբերությունները

5. Դատապարտյալի անձի ինքնության բնութագիրը

- վարքի յուրահատկությունները՝ կոնստրուկտիվ կամ դեստրուկտիվ ընթացքը
- ինքնագիտակցության, ինքնավերաբերմունքի վերակառուցումները
- կենսահիմաստային արժեքների բնութագրերը, փոփոխությունը
- կյանքի ոճը:

Եզրակացություն.

Այսպիսով, կարևորում ենք դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրների դասակարգման վերոնշյալ մոդելի զարգացման անհրաժեշտությունը քրեակատարողական համակարգի հոգեբանական հետազոտություններում, ինչպես նաև դրա կիրառականությունը, ինչը հնարավորություն կտա ամբողջացնել ինչպես դատապարտյալների հոգեբանական խնդիրների համակարգումն ու դասակարգումը քրեակատարողական համակարգի գործունեության հոգեբանության բնագավառում, այնպես էլ քրեակատարողական հիմնարկներում սոցիալ-հոգեբանական աշխատանքների, հոգեբանական ուղղեցման և վերականգնողական գործընթացի բարելավման համար: Աշխատանքի արդյունքում ընդհանրացնելով հիմնախնդրին վերաբերող տեսական դրույթները, ուսումնասիրություններն ու հայեցակարգերը, ինչպես նաև մեր կողմից կատարված ուսումնասիրության արդյունքները, առաջարկում ենք դատապարտյալների սոցիալ-հոգեբանական խնդիրների մոդել, որը ներառում է՝ դատապարտյալի անձի հոգեբանական բնութագրերը, դատապարտյալի անձի կենսաբանական բնութագրերը, դատապարտյալի անձի սոցիալական բնութագրերը, դատապարտյալի անձի քրեախրավական բնութագրերը, դատապարտյալի անձի ինքնության բնութագրերը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Գրին Է. Մեղք, ապաշավանք, կատարսիս. – Եր., Ջանգակ-97, 2005. – 72 էջ:
2. Սարգսյան Լ.Կ. Գատապարտյալների հոգեբանական խնդիրների դասակարգումը: Հոգեբանական հիմնախնդիրներ. բնութագրերը, դասակարգման և ախտորոշման սկզբունքները: Միջազգային գիտաժողովի նյութեր. – Եր.: «Լիմոշ» հրատ., 2019. էջ 403-410:
3. Антонян Ю.М. Жестокость в нашей жизни. – М.: Инфра-М, 1995. – 320 с.
4. Антонян Ю.М. Мотивация поведения осужденных: монография / Ю.М. Антонян, Е.Н. Кольшницына. – М.: ЮНИТИДАНА: Закон и право, 2017. – 143 с.
5. Багдасарян Д.С. Теория государства и права. Ереван: 2002. – 273 с.
6. Бурукина Е. Челнокова Т. Социально-психологический портрет личности осужденного. Материалы III международной научной студенческой конференции «Научный потенциал студенчества в XXI веке». Том 2. Ставрополь: ГТУ, 2009. – 144 с.
7. Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф. Исправительно-трудовая психология. Академия МВД СССР, М.: 1974. – 427 с.
8. Дмитриев Ю.А. Пенитенциарная психология: /Ю. Дмитриев, Б. Казак - Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 681 с.
9. Пирожков В.Ф. Криминальная психология. – М.: “Ось-89”, 2001. – 704 с.
10. Поздняков В.М. Психология в пенитенциарной практике зарубежных стран в XX столетии. Монография. - М.: Академия управления МВД России. 2000. – 148 с.
11. Ресоциализация осужденных в условиях развития гражданского общества: сборник материалов Международной научно-практической конференции (11-12 декабря 2014) Киров: ФКОУ ДПО Кировский ИПКР ФСИН России, 2014. 275 с.
12. Саргсян Լ.Կ. Роль самоотношения в процессе адаптации осужденных. Автореф. дис. канд. психол. наук. – Ереван. 2015. – 26 с.
13. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник. /М.: Прогресс, 1990. С. 132-133.
14. Dennis Howitt Forensic and criminal psychology. “Prentice Hall”, 2002. – 423 p.

References

1. Grin E'. Meghq, apashavanq, katarsis. – Er., Zangak-97, 2005. – 72 e'j:
2. Sargsyan L.K. Datapartyalneri hokebanakan xndirneri dasakargowmy': Hokebanakan himnaxndirner. bnowt'agreru', dasakargman & axtoroshman skzdownqneru': Mijazgayin gitajhoghovi nyowt'er. - Er.: «Limowsh» hrat., 2019. e'j 403-410:
3. Antonyan Yu.M. Zhestokost' v nashei zhizni. – M.: Infra-M, 1995. – 320 с.
4. Antonyan Yu.M. Motivatsiya povedeniya osuzhdennykh: monografiya / Yu.M. Antonyan, E.N. Kolyshnitsyna. – M.: YunITIDANA: Zakon i pravo, 2017. – 143 s.
5. Bagdasaryan D.S. Teoriya gosudarstva i prava. Erevan: 2002. – 273 s.
6. Burukina E. Chelnokova T. Sotsial'no-psikhologicheskii portret lichnosti osuzhdennogo. Materialy III mezhdunarodnoi nauchnoi studencheskoi konferentsii «Nauchnyi potentsial studenchestva v XXI veke». Tom 2. Stavropol': GTU, 2009. – 144 s.
7. Glotochkin A.D., Pirozhkov V.F. Ispravitel'no-trudovaya psikhologiya. Akademiya MVD SSSR, M.: 1974. – 427 s.
8. Dmitriev Yu.A. Penitentsiarnaya psikhologiya: /Yu. Dmitriev, B. Kazak - Rostov n/D: Feniks, 2007. – 681 с.
9. Pirozhkov V.F. Kriminal'naya psikhologiya. – M.: “Os'-89”, 2001. – 704 s.
10. Pozdnyakov V.M. Psikhologiya v penitentsiarnoi praktike zarubezhnykh stran v XX stoletii. Monografiya. - M.: Akademiya upravleniya MVD Rossii. 2000. – 148 s.
11. Resotsializatsiya osuzhdennykh v usloviyakh razvitiya grazhdanskogo obshchestva: sbornik materialov Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii (11-12 dekabriya 2014) Kirov: FKOУ DPO Kirovskii IPKR FSIN Rossii, 2014. 275 s.
12. Sargsyan L.K. Rol' samoотноsheniya v protsesse adaptatsii osuzhdennykh. Avtoref. dis. kand. psikhol. nauk. – Erevan. 2015. – 26 s.
13. Frankl V. Chelovek v poiskakh smysla: Sbornik. /M.: Progress, 1990. S. 132-133.

Левон Саргсяндекан факультета лингвистики и педагогики
Государственного университета имени В. Брюсова,
к.пс.н., доцент**РЕЗЮМЕ*****Социально-психологические проблемы осужденного***

Изучение социально-психологических проблем личности осуждённого является одним из ключевых принципов уголовной психологии. Эти проблемы обусловлены как индивидуальными особенностями и личностными чертами осуждённого, так и временными и пространственными условиями, спецификой жизнедеятельности и социальными обстоятельствами. Поэтому в данной работе социально-психологические проблемы осуждённых анализируются с точки зрения личностных характеристик, социального контекста и криминально-правовой причинности.

Психологические исследования личности осуждённого сыграли важнейшую роль в становлении и развитии юридической психологии, особенно психологии пенитенциарной системы. Современные психологические исследования в пенитенциарной системе в первую очередь сосредоточены на процессах исправления и ресоциализации осуждённых. Некоторые психологические работы, связанные с пенитенциарной системой, затрагивают личность осуждённых, хотя зачастую лишь частично охватывают их психологические проблемы, не представляя их как комплексное, системное явление. На основании характера совершённого преступления возможно не только составить психологический портрет личностных черт осуждённого, но и проанализировать его социально-психологическую адаптацию, интеграцию, межличностные отношения, поведение и стратегии совладания в условиях пенитенциарной среды.

В данном исследовании выделяются пять основных категорий социально-психологических проблем осуждённых:

Психологические характеристики личности осуждённого – система личностных черт (темперамент, характер, интеллект, воля), особенности психических процессов (когнитивные и перцептивные функции), эмоциональные состояния и система эмоциональной регуляции;

Биологические характеристики личности осуждённого – возраст, пол, физическое здоровье, генетические предрасположенности;

Социальные характеристики личности осуждённого – религиозные убеждения, национальная принадлежность, этнокультурный фон, история семьи;

Криминально-правовые характеристики личности осуждённого – характер и степень опасности совершённого преступления, мотивы преступления, количество предыдущих судимостей, социальные роли и межличностные отношения внутри учреждения;

Характеристики идентичности личности осуждённого – поведенческие тенденции (конструктивные или деструктивные), трансформация самосознания и самоотношения, системы ценностей и изменения образа жизни.

Ключевые слова: осуждённый, наказание, социально-психологические проблемы, пенитенциарная система, адаптация.

Levon SargsyanDean of Faculty of Linguistics and Pedagogy Brusov State University,
Ph.D in Psychology, Associate professor**SUMMARY*****Social psychological problems of the convicts***

The study of the socio-psychological problems of prisoners is one of the central areas of focus in criminal psychology. These problems are shaped not only by the individual traits and psychological characteristics of the convict but also by temporal and spatial factors, specific living conditions, and the broader social environment. Accordingly, this study examines the socio-psychological challenges faced by prisoners through the lenses of personal characteristics, social context, and criminological and legal factors.

Psychological research into the personality of convicts has played a crucial role in the development of legal psychology, particularly within the penitentiary system. Contemporary psychological studies in this domain mainly focus on the processes of correction and resocialization. While some research addresses the personality of convicts,

it often covers only isolated aspects of their psychological issues and fails to present them within a coherent and comprehensive framework. Based on the nature of the committed offense, it is possible not only to develop a psychological profile of the convict but also to analyze their socio-psychological adaptation, integration, interpersonal relationships, behavioral patterns, and coping strategies within the penitentiary environment.

This study identifies five main categories of the socio-psychological problems experienced by convicts:

Psychological Characteristics: A system of personality traits (e.g., temperament, character, intellect, will), features of mental processes (cognitive and perceptual functions), emotional states, and mechanisms of emotional regulation.

Biological Characteristics: Age, sex, physical health, and genetic predispositions.

Social Characteristics: Religious beliefs, national and ethnic identity, cultural background, and family history.

Criminal-Legal Characteristics: The nature and severity of the offense, motives for committing the crime, prior convictions, and social roles and interpersonal relationships within the correctional institution.

Identity Characteristics: Behavioral tendencies (constructive or destructive), transformation of self-awareness and self-attitude, value system, and lifestyle changes.

Key words: *convict, punishment, socio-psychological issues, penitentiary system, adaptation.*

Բնագիրը ներկայացվել է 13.11.2025թ.

Ընդունվել է տպագրության 17.11.25թ.